

MOKSLINIS GYVENIMAS

TARPTAUTINĖ MOKSLINĖ KONFERENCIJA „KLAIPĖDOS Miesto HERBAS Baltijos REGIONO KONTEKSTE XIII–XX a.“

Dainius Elertas

Klaipėdos universitetas

2012 m. liepos 31 d. Klaipėdos universitete vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Klaipėdos miesto herbas Baltijos regiono kontekste XIII–XX a.“ Neatsitiktinai renginys buvo įtrauktas į Klaipėdos miesto 760-ies metų jubiliejui skirtą programą. 2012 m. buvo paskelbti Klaipėdos miesto herbo ir vėliavos metai, todėl šioje konferencijoje skaityti pranešimai, išsakytos pastabos ir skambėjusios diskusijos moksliniu diskursu papildė miesto jubiliejų. Konferenciją sutelktai organizavo Klaipėdos miesto savivaldybė bei Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas. Į konferencijos idėjos brandinimą įsitraukė dabartinis Klaipėdos miesto herbo autorius dizaineris Kęstutis Mickevičius, Klaipėdos miesto tarybos nariai doc. dr. Vytautas Čepas ir Algirdas Grublys. Pagrindiniai renginio organizavimo rūpesčiai teko Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresniajam mokslo darbuotojui doc. dr. Vaciuui Vaivada. Jam talkino jaunesnysis mokslo darbuotojas Darius Barasa.

Klaipėdos miesto herbas – kilme seniausias dabartinės Lietuvos Respublikos teritorijoje. Archajiškas Klaipėdos herbas nesietinas su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, kurioje miestų heraldikos ištakos mezgėsi XIV–XV a. Tai nesunku įsitikinti kiekvienam pavarčius didžiulės apimties doc. dr. Edmundo Rimšos veikalus, skirtus LDK ir Lietuvos Respublikos miestų heraldikai. Todėl XXI a. pr. žvelgdami į išlikusius spaudus, antspaudus, piešinius ir plastinius atvaizdus turime pripažinti, kad žinome labai mažai. Taip pat neapmaštos kitos vietinės miestiečių heraldikos raiškos tradicijos. Savita formos raiška Klaipėdos herbas išsiskiria ir istoriškai, kultūriškai artimesnių Livonijos bei Prūsijos miestų kontekste. Tačiau iki šiol šis kontekstas klaipėdiečiams ir Lietuvos tyrinėtojams plačiau nebuvo pristatomas. Renginio organizatorių siekis supažindinti su heraldikos problematikos ištirtumu buvusios vokiškų miestų kultūros erdvėje rytinėje Baltijos jūros pakrantėje yra akivaizdus žingsnis į priekį. Juo labiau kad kaimyninėse šalyse heraldika seniai tapo nuoseklių tyrimų objektu, ir ji ne tik tyrinėjama, bet ir savitai apmašoma. Tai vyksta miestuose, patyrusiuose, kaip ir Klaipėda, panašias visuomenines transformacijas. Klaipėdiečių grėžimasis į senąją miesto heraldiką, jos elementus yra ne tik mokslinio intereso, bet ir vieno iš miesto tapatybę reprezentuojančių simbolių pažinimo išraiška.

Mokslininkė iš Rygos dr. Sigita Šnė perskaitė pranešimą tema „Viduramžių Latvijos miestų herbai“. Jame autorė daug dėmesio skyrė Klaipėdai artimesniam Kuršiui. Ji nubrėžė antspaudų simbolikos kelią į miesto herbą. Pateikė pavyzdžių, kaip XIX–XX a. pr. miestų heraldikos tyrinėtojų interpretacijoms įtaką darė išankstinės nuostatos. Ji pabrėžė būtinybę ne tik tirti seniausius antspaudus, herbus bei jų aprašymus, bet ir atsižvelgti į jų perteikimo–interpretavimo tradicijos raidą. Pranešėja pažymėjo augantį visų senosios heraldikos tyrimų aktualumą. Tai yra galimybė naujai pažvelgti į įvairialypį šalies kultūros lobyną, galimybė atrasti ir atverti svarbius istorijos kodus. Tuo heraldika latviams padeda megzti dialogą su vokiškaisiais praeities puslapiais.

Iš Gdanskio atvykusi dr. Eva Bojerunec pristatė pranešimą „Gdanskas ir senieji jo gyventojai – herbai ir simboliai“. Pasak jos, XIII a. pab. turėtas Gdanskio miesto antspaudas su burlaivio atvaizdu netapo herbu dėl politinių aplinkybių. Atskiros miesto dalys naudojosi skirtingais antspaudais. XIV a. Vokiečių ordinas, kaip suverenas, primetė pavaldžiam miesto herbui savo simboliką. Herbas su dviem raudonais-sidabriniais kryžiais sidabriname-raudoname fone papuošė XIV a. antrojoje pusėje pastatytus Chlebnickio vartus. Spalvų dermė rodė miesto priklausomybę Hanzos sąjungai. 1457 m. Lenkijos karaliaus Kazimiero Jogailaičio privilegija papildė herbą auksine karūna viršutinėje skydo dalyje. Tuo metu įvestos herbo laikytojų auksinių liūtų figūros. Gdanskio tapimas Lenkijos karalystės dalimi keitė miesto socialinę struktūrą. 1457–1545 m. Lenkijos miesto karaliai nobilitavo dalį patricijų giminių ir suteikė jiems herbus. Dalis herbų buvo sudaryti naujai, o kiti pertvarkyti iš jau seniau naudotų. Išliko 13 Gdanskio miestiečių įbajorinimo aktų. Autorė pažymėjo, kad į karaliaus patvirtintus nobilituotų Gdanskio patricijų herbus dažnai buvo įvedama miesto heraldikos elementų.

Miestiečių, tik šių sykių klaipėdiečių, giminystės ir kasdienybės temą pranešime „1538 m. Klaipėdos miesto antspaudu signuota bendruomenė“ toliau plėtojo istorikas Dainius Elertas. Atspirties tašku pasirinktame 1538 m. kovo 19 d. Klaipėdoje pasirašyto Prūsijos kunigaikščio Albrechto dokumente iš miesto magistrato nedviprasmiškai reikalauta pristatyti antspaudu patvirtintas ataskaitas ir pranešimus. Dokumentas atskleidė valdovo brėžiamas miesto plėtros gaires. 1525–1540 m. Klaipėdos bendruomenė, kuriai adresuotas šis aktas, buvo pristatoma geografinės, ūkinės, socialinės erdvės pjūviais. Svarstyta, kurios to laiko realijos galėjo būti interpretuojamos kaip miesto antspaudų simboliai. Atliktos mokesčių dokumentų analizės rezultatai leido pažvelgti į miestiečių ūkį, namus, amatus, užsėmimus ir verslus. Apčiuopta dalies miesto gyventojų kilmė, hipotetinis giminystės tinklas ir įtakos. Klaipėdos istorijos pažinimui svarbu ir tai, kad buvo pristatyti ne neįvardyti „miestiečiai“, o konkrečios asmenybės. Teigta, kad 1538 m. kovo 19 d. kunigaikščio Albrechto rašto sprendimai, padėję Klaipėdos „miesteliui augti ir didėti“, sutapo su antspaudu miesto *de jure* signuojamos visuomenės ambicija tapti miestu *de facto*.

Profesoriaus Vlado Žulkaus pranešimas papildė XVI a. Klaipėdos praeities vaizdinį netikėta buities detale. Jau prieš dešimtmetį vykdytuose piliavietės prieigos archeologiniuose kasinėjimuose buvo aptiktos tilto, vedusio iš pilies į nedidelę salą, liekanos. Įvairiais metodais patikslintas jų datavimas parodė, kad tiltu naudotasi iki XVI a. vidurio. Didžiausias netikėtumas archeologo laukė sąnašiniuose sluoksniuose po juo. Tarp įvairiais būdais ten patekusių radinių išsiskyrė iš kaulo ar rago ištektas antspaudas su nežinomu herbui. Jis skirtas karštu vašku, smalka antspauduojamiems dokumentams. Profesorius apgailestavo, kad nei antspaudas, nei jame išrėžtas herbas dar nesulaukė tyrėjų, nors originalas jau seniai eksponuojamas Mažosios Lietuvos muziejuje, o radinio piešinys ir fotografija paskelbti. Antspaudė taisyklingo šešiakampio lauke išrėžtas herbinis skydas. Jame pavaizduotas stilizuotas į viršų nutaikytas lankas su strėle, taip pat trys raidės už herbo. Jos galėtų nurodyti šeimnininko asmenvardžio pirmąsias raides (NOL). Pranešėjo manymu, antspaudą pamesti galėjo atvykęs iš toli, netolimų apylinkių ar vietinis gyventojas. Kadangi lokali smulkioji Klaipėdos heraldika netyrinėta – rasto antspaudų šeimnininko identifikavimas apsunksta. Panašūs herbai žinomi LDK, Lenkijoje, Vengrijoje. Diskusijų metu daktarė Eva Bojerunec pažymėjo, kad aptartas motyvas pažįstamas ir Prūsijos giminių heraldikoje.

Heraldikos temą praplėtė kuršių kultūros žinovas ir numizmatas Mikelis Balčius, pranešime pristatęs XIX–XX a. šventojiškių kuršių „maja zime“, arba sodybų ženklų, fenomeną. Taip vadinti ant nešiojamų buities įrankių, padargų, žvejybos priemonių įrėžti nuosavybę žymintys grafiniai

ženklai. Kol vyko didelės bendros talkos ir patalkinai, ženklini sodybai priklausiusius įrankius buvo būtinybė. Į juos susirinkę jauni ūkininkaičiai ir samdiniai dirbdavo, linksmindavosi kartu. Po panašios veiklos paliktus ar sukeistus pažymėtus daiktus buvo nesunku grąžinti atgal. XX a. viduryje dėl susiklosčiusių politinių aplinkybių pasikeitus ūkininkavo būdai tokia savitarpio pagalbos forma išnyko. Su ja į užmarštį grimzdo tradicijos ir įrankių žymėjimas. Dėl praktiškumo ilgiau išliko jūroje naudotų žvejybos priemonių ženklinimas. Pranešėjas pabrėžė, kad toks ženklinimas buvo siejamas ne su šeiminku, bet su ūkiu-sodyba. Jis pateikė pavyzdžių, kaip keičiantis šeiminkui išlikdavo tas pats ženklas arba jis buvo nedaug keičiamas. Tai leido iškelti hipotezę apie panašios ženklinimo sistemos egzistavimą Šventosios apylinkėse nuo nuolatinių sodybų-ūkių susiformavimo pradžios. Tada šio reiškinių šaknų būtų galima ieškoti jau XVII a. ar seniau. Deja, dėl medžiagų nepatvarumo (medis) tiesioginių tokios hipotezės įrodymų labai maža. Diskusijose po pranešimo profesorius Vladas Žulkus paminėjo gausius signetus imituojančius žiedus vėlyvuose kuršių kapuose. Dr. Vacys Vaivada pabrėžė, kad signetais ženklini, pabrėžiant priklausomybę pavieniam asmeniui, o aptarti šventojiškių namų žymenys siejami su priklausomybe konkrečiam ūkiui bendrijai. Dainius Elertas atkreipė dėmesį į Šiaurės ir Baltijos jūros pakrantėse XV–XVIII a. miestietiškoje vokiečių kultūroje egzistavusius grafinius žymenis, vadintus „Hausmark“. Istoriografijoje minimi panašūs XVI–XVII a. Klaipėdos ir Kenigsbergo miestiečių žymenys. Tad iškelta idėja tirti „maja zime“ fenomeną platesniame kontekste. Dar vienu tokio tyrimo išeities tašku galėtų tapti vokiškos teisės įtakos arealo kontekstas, nes jame fiksuotas ūkių nedalomumo principas.

Plenariniame dizainerio Kęstučio Mickevičiaus pranešime „Laikas ir Klaipėdos herbo interpretacijos“ buvo pažerta ne tik įvairių faktų, pasidalinta mažiau žinomomis dabartinio Klaipėdos miesto herbo kūrimo aplinkybėmis, bet ir pristatytos įvairios herbo simbolių interpretacijos. Pranešėjas atskleidė galimas herbo sąsajas su Viduržemio jūros arealu. Pasitelkus gausią ikonografiją, plačiau aptarta herbo kildinimo iš laivo-tvirtovės versija.

Iš heraldinio konferencijos konteksto „iškrito“ svečio iš Osnabrūcko profesoriaus dr. Axelio Walterio pranešimas „Simono Dacho poema apie gimtąjį miestą Memelį“. Jame atskleista, kaip to paties miesto vaizdinį keičia emocinė stebėtojo būseną. 1778 m. liepos 4 d. Klaipėdoje apsilankiusio šveicarų matematiko Johanno III Bernoulli (1744–1807) pašaipaus pasakojimo vaizdams priešpriešinamas jaudinantis čia gimusio poeto Simono Dacho 1655 m. parašytos proginės poemos, skirtos Johanno Christoffo ir Annos Corber jungtuvėms, gimtinės peizažas. Matematikas aprašė miestą pasinaudojęs užrašais ar vos išvykęs, o poetas keliavo po gimtinę su vaizduotės ir prisiminimų pagalba. Vingri vokiečių senosios literatūros žinovo kalba ir sąsajų su heraldika nebuvimas tapo tikru iššūkiu klausytojams ir vertėjams. Po pranešimo dr. Vacys Vaivada konferencijos dalyvius informavo apie Švedijoje aptiktus dar nežinomus Simono Dacho laiškus. Jų turinys papildė poeto biografiją naujais štrichais. Intriguojanti žinia konferencijos dalyviams buvo tai, kad S. Dachas naudojosi herbiniu antspaudu. Šis dalykinis papildymas visus sugrąžino prie pagrindinės konferencijos tematikos.

Konferenciją užbaigė įdomios diskusijos. Dr. Jonas Genys teigė, kad nusistovėjo požiūris Klaipėdos antspaudų simboliką aiškinti kaip miesto steigėjų vilčių išraišką, kaip siekį jame ieškoti tuo laiku egzistavusių istorinių ir politinių realių atspindžių: pilies, Kuršo vyskupystės centro, miesto sienų, kelto ir pan. Dr. Klaidas Perminas pritarė Klaipėdos antspaudė ieškantiems jūrinės simbolikos prasmę, nes jose dera pragmatiškų siekinių ir krikščionybės simbolika, kaip antai, vanduo – pasaulis; laivas ar keltas – nava, bažnyčia ar krikščionių bendruomenė; laivybai svarbios žvaigždės – švč. panelė Marija ir pan. Dr. Marius Ščavinskas priminė, kad Klaipėdos antspaudas

yra viduramžių epochos, kuriai būdingas mąstymas simboliais bei krikščioniška dvasia, kūrinys. Dažnai net ir realiai egzistuojantys objektai buvo aprašomi simboliais arba suteikiant simboliinę reikšmę. Bandant priartėti prie Klaipėdos herbo prasmų lauko, vertėtų prisiminti viduramžių kultūroje naudotus topos: miestas, laivas, bokštas ir pan. Atmesti krikščionišką simbolikos interpretacijos galimybę būtų istoriškai nekorektiška. Dr. Vacys Vaivada pabrėžė, kad visos Klaipėdos miesto antspaudo figūros imtos apmąstyti ir interpretuoti labai vėlai. Tik apie 1618 m. parašytame klaipėdiečių rašte nuskamba dvi interpretacijos. Pirmoji jų ir antroji – Karaliaučiaus atstovų. Tuo metu antspaudo naudotojai interpretaciją taikė savo siekiams įgyvendinti, o ne praeities tradicijoms gaivinti. Todėl kokia buvo pirminė atspaudą užsakiusiųjų ar gaminusiųjų idėja, lieka paslaptis. Neatmestinas ir atsitiktinis pasirinkimas. Beveik tris šimtus metų klaipėdiečiai juo tik naudojos ir apie simbolius, prasmes ar reikšmes net neužsiminė. Kita vertus, vėlyvosios herbo interpretacijos variacijos yra irgi svarbus gyvos miesto tradicijos atspindys.

Dėl įvairių priežasčių keletas pranešėjų, deja, negalėjo dalyvauti konferencijoje, todėl organizatoriams teko programą koreguoti, tačiau naujieji intarpai tik praturtino jos turinį. Konferencijoje skaityti pranešimai taps straipsnių rinkinio, skirto Klaipėdos heraldikai, branduoliu. Konferencijoje konstatuota būtinybė plėsti Klaipėdos heraldikos ir jos kontekstų tyrimus. Tirtinų temų daug: daramai neįvertintas XIX–XX a. Klaipėdos heraldikos tyrinėtojų įdirbis; Klaipėdos herbo stilistikos variantiškumas ir interpretacijos XVIII–XX a. Režiumuojant galima konstatuoti, kad ieškodama tapatybės Klaipėdos miesto bendruomenė vėl atranda unikalią savo heraldikos simboliką.